

upućenost na Carevu *Autobiografiju* kojom se ispomaže pri svakome problemskome tematiziranju neke autorove književne dionice, pa tako i spram *Danuncijade* i *danuncijade*. To djelo iznimka je spram asinhronosti i sporadične anakronosti ostalih Eminovih djela, anticipira postmoderne postupke i stoji na početku novopovijesnoga romana u hrvatskoj književnosti, slaže se autorica. (str. 171)

Sedmo poglavlje bavi se Eminovim tri- ma dramama davši najviše prostora *Zimskome suncu*. Svojim je dramama, čitamo, Emin uvijek budio interes i publike i kritike. Autorica zapaža da se Emin othrvao utilitarnosti svaki puta kada se "odlijepio" od neposredne zavičajnosti. *Zimsko sunce* pobudilo je ogromnu recepcijsku pažnju zbog svoga aktualiteta političkoga, ali i izvjesnim dramskim pomakom prema dinamizaciji radnje. Ipak, i

u tome vrlo gledanome dramskome djelu *pojedini se dijalozi više doimlju monolozima i deklamacijama*, sporedni likovi životniji su, što je i inače u *Cara često*. (str. 185)

Valja dodati da je autorica posebnom napomenom upozorila da korpus dječjega Eminova stvaralaštva u ovoj monografiji nije uvršten zbog njegove obimnosti, tako sugeriravši budućim pregaocima daljnji historiografsko-analitički izazov.

Ines Srdoč-Konestra znanstvenica je širokih interesa, Car Emin jedno je od njezinih istraživačkih polja kojim je našega Emina upisala u obrađena književno-povijesna i književnokritička polja. Tako se potvrdila kao pouzdani historiograf, a njezino portretiranje Viktora Cara Emina kao nadasve vrijedan filološki prinos. Mode prolaze – historiografija ostaje.

Danijela Bačić-Karković

ZEMALJSKI ŽIVOT ARHIVALIJA

Milovan Tatarin

LJUBAVI NEBESKE, LJUBAVI ZEMALJSKE.

Prilozi hrvatskoj nabožnoj književnosti 18. stoljeća (Disput, Zagreb 2007.)

Nedostupnost rukopisa i prvotisaka jedan je od problema s kojim se susreću svi oni koje zanima stara hrvatska književnost. Posegnuti za starijom građom, bilo radi estetskoga užitka ili istraživačkoga zanosa, često je uvjetovano ograničenom mogućnošću korištenja. Ipak, još je uvijek veći problem zaboravljenost i ne(s)poznatost hrvatske rukopisne baštine. Stoga je knjiga *Ljubavi nebeske, ljubavi zemaljske* osječkoga

profesora starije/stare hrvatske književnosti Milovana Tatarina ispunila njegovu ishodišnu namjeru: *barem neka djela i rukopise učiniti dostupnima*.

O *Ljubavima nebeskima, ljubavima zemaljskima* gotovo da bismo mogli govoriti kao o 'manjoj' hrestomatiji nabožne literature u kojoj je objavljen dvadeset i jedan cjeloviti tekst (tri plaća, hagiografski spjev, epilij, prozna legenda, drama u

stihu, 14 pobožnih pjesama). Autor je izbor korpusa usmjerio na razdoblje 18. stoljeća, primarno se zadržavajući na sjevernom književno-kulturnom arealu, iako su uvrštena i djela južne provenijencije. Odabrani su tekstovi sadržajno-tematski nabožno orijentirani, a s obzirom na njihovu primarno izvanliterarnu zadaću udovoljavali su nešto drugačijim očekivanjima čitateljstva nego li što bi to danas bio slučaj. U nastojanjima oko njihova objavljivanja leži dodatna vrijednost jer se ponovnim uvidom u stare tekstove može omogućiti rekonstrukcija i svjedočanstvo o proteklom dobu.

Koncepcija je knjige osmišljena kao više objedinjenih članaka, sastavljenih od uvodne rasprave i opisanoga literarnoga predloška. Takvim kraćim književnoteorijskim osvrtima namjena je osvijestiti čitatelja o mjestu i problematici pojedinaoga literarnoga teksta.

Tri pasionska teksta, *Plać Blažene Divice Marije* (1726) Šimuna Mecića, *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Divice Marije, majke njegove* (1776) Ivana Velikanovića, *Muka Gospodina našega Isukrsta* (1791, 1807) Đure Sertića, autor sagledava u kontekstu ostalih podrijetlom srednjovjekovnih pjesničko-dramskih vrsta (*Plać Gospin i muka Isusova u slavonskoj nabožnoj knjizi 18. stoljeća*) te se s pravom pita koje su verzije *Gospina plača*, narativno-dijaloške ili dramske, bile zanimljive slavonskim piscima kao i kojim su se predlošcima pisci služili? Pitanje je posebice zanimljivo imamo li na umu tradiciju *planctusa* koji su cvali na južnodalmatinskom području. Usporednom je analizom autor pokazao prilagodbu Mecićeve *Plača*, prvoga tiskanoga *Gospina plača* u slavonskoj književ-

nosti 18. stoljeća, prema bosančicom tiskanoj obradi *Plača Blažene Gospe Divice Marije* franjevca Matije Divkovića (*Nauk krstjanski*, Mleci, 1616.). Predložak je narativnim *planctusima* Đure Sertića, *Cvit razlika mirisa duhovnoga* Tome Babića, dok Antun Josip Turković za narativne verzije Isusove muke u *Životu svetoga Eustahija* (1795) preuzima upravo Sertićevu obradu djela Tome Babića. Iako je na naslovnici trećega *plača* istaknuto kako je riječ tek o jezičnoj prilagodbi popularne *Muke gospodina našega Isukrsta i plača matere njegove* (1753, 1766) franjevca Petra Kneževića, autor konstatira Velikanovićev slobodan odnos prema preuzetom predlošku. Sagleđavajući sve verzije te njihov odnos prema prototekstu, autor primjećuje kako su slavonski pisci predloške pronalazili u knjigama bosanskih franjevaca *te potvrđuje iznimnu prosvjetno-književnu ulogu franjevaca u vremenima administrativno-političke rascjepkanosti, kad upravo njihove knjige predstavljaju vezni element koji, unatoč svemu, može nadvladati teritorijalnu razjedinjenost i stvoriti hrvatski kulturni prostor* (str. 14.).

Život svete Olive, kćeri Julijana cesara u izdanju iz 1761. Antuna Josipa Knezovića jedina je verzija ove legende kojemu je autor poznat dok su ostale verzije anonimne. Milovan Tatarin (*Hagiografski spjev o svetoj Olivii Antuna Josipa Knezovića*) navodi podatak i o postojanju dva rukopisna primjerka, u *Lulićevu zborniku* (1615) i u *Čukinom rukopisu* (17./18. st.) te godine tiskanja anonimnih verzija: 1702, 1722, 1841, 1851, 1878, 1889, 1908. Prema zapisima A. J. Knezovića u drugome, poznata nam je godina prvoga izdanja legende o 'djevojci bez ruku' – 1698., no ono nije sačuvano. Raritetnost primjerka Knezo-

vičeva hagiografskoga spjeva naglašava i podatak o krivo pripisanom autorstvu. Izdanje iz 1702. godine je pripisano Budvaninu Krsti Ivanoviću (1618-1688) koje Knezoviću nije moglo biti poznato (str. 110.), no autor razrješava zabunu koja ide još od Ivana Kukuljevića Sakcinskog, navodeći kako je na završetku uvodnoga *Prikazanja dragoljubnom domorodcu* pribilježeno: A. I. K. C. K. V. P. S. I. S. A. N. (Antun Josip Knezović, crkve koločke vicearhidakon, prepošt svetoga Ireneja i stola apostolskoga notar) (str. 109.). Knezovićev je hagiografski spjev, ističe Tatarin, bio *bestseller* koji je autor želio Slavoncima učiniti pristupačnim pa ga je iz 'hrvackoga' u 'naški sabrao' odnosno čakavski je tekst prenio u štokavsku ikavicu.

Najviše je prostora u knjizi Milovan Tatarin dao temi o svetoj Mariji Egipćanki, srednjovjekovnoj bludnici. Tema je poznata čak u sedam predložaka (latinska verzija đakona Majona u beneventansko-me privezu *Pasionalu MR 164* sastavljena za splitskoga nadbiskupa Pavla, u hrvatskoglagoljskome *Ivančičevu zborniku*, u *Životu nekoliko izabranih divic* Fausta Vrančića, u *Dubrovačkome legendariju*, u *Cvetu sveteh Hilariona Gašparotija*) od kojih Tatarin obrađuje dvije: hagiografski epilij *Život i pokora svete Marije Egipkinje* Nikole Marčija (*Epilij Nikole Marčija o svetoj Mariji Egipćanki*) te latiničku proznu verziju *Života svete Marije od Egitta*, upisan od Sofronija, biskupa od Jeruzalema, i pripovijedan od Pavla Đakona (*Jedna latinična verzija legende o svetoj Mariji Egipćanki i njezin talijanski izvor*). Iako si Marči nije uspio osigurati visoko mjesto u povijesti književnosti, a njegov je epilij ostao u prvotisku, ipak, riječima autora 'zaslužuje

više'. Posebice imamo li na umu rafiniranost njegova stila pa čak i kompleksnije kompozicijske zahvate u strukturi spjeva. Usporednoj je analizi Tatarin pribjegao i u obradi drugoga predložka legende, koji se čuva u Arhivu Male braće u Dubrovniku. Kako bi ušao u trag mogućim izvorima hrvatskih varijanata legende, autor provodi komparativno čitanje dubrovačkoga *Rukopisa 1207*, kanonskoga prijevoda iz grčkoga na latinski jezik Pavla Đakona iz 9. stoljeća te talijanskoga prijevoda djela *Flos Sanctorum* Alonsa de Villegasa.

Dramu u stihovima *Josip poznat od svoje braće* objavio je Aleksandar Tomić 1791. godine što je jedini dosad u cijelosti objavljeni hrvatski prijevod nekog Metastasijeva djela (str. 351.) ustvrđuje autor (*Metastasijev Giuseppe riconosciuto u Slavoniji*). Biblijska pripovijest o Josipu i njegovoj braći poznata je u proznoj, dramskoj i epskoj formi u hrvatskoj književnosti još od 14. stoljeća (npr. u *Brevijaru Vida Omišljanina*), međutim prvi potvrđeni prijevod oratorija Pietra Metastasiya *Giuseppe riconosciuto*, prikazanoga 1773. godine pred Karlom VI. u Beču, bio je prijevod Timoteja Gleđa. Došlo je do manje zabune u atribuciji o prvenstvu prijevoda što autor razrješuje konstatacijom kako je u Tomićeva riječ i o objavljivanju, a u Gleđa o prijevodu Metastasijeva djela.

'Zapis' koji bi se mogao sagledavati iz pozicije autobiografskoga diskurza u Slavoniji u 18. stoljeću mogao bi biti *Dijarij Antuna Josipa Turkovića* (*Dijarij Antuna Josipa Turkovića, osječkoga župnika*). U svome dnevniku-kronici autor bilježi značajnija zbivanja počevši od 1798. godine. Njegovi dnevnički zapisi bi se mogli

smjestiti između javnoga i privatnoga odnosno historiografskoga i autobiografskoga što navodi na propitivanje *Dijarija* suvremenom metodologijom proučavanja autobiografskoga iskaza. Tatarin primjećuje prelazak s prvoga u treće lice što je u Turkovića 'gramatička maska' – pokušao je neutralizirati nelagodu koja se javlja kada prvo lice pripovijeda ono što drugi govore o njemu (str. 387.). U istome je djelu zabilježeno kako je narodu darovao knjižicu *Pridavak knjigi od života s. Eustahije* odnosno pjesmu o svetome Ivanu Nepomuku (*Pisma svetomu Ivanu Nepomucenu*) i o svetome Roku (*Pisma svetomu Roku, od kuge odvotniku*) donesene u transkriptu.

Nabožna lirika Antuna Kanižlića bila je zastupljena u kulturi hrvatskoga narodnoga preporoda na više razina (*Sjećanje na Antuna Kanižlića u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda*). Objavljivana je u *Danici ilirskoj*, više je njegovih lirskih sastavaka umetnuto u druga djela, iste i različite generičke pripadnosti, pretiskan je njegov spjev *Sveta Rožalija* koji je za preporoditelje bio nezaobilazna sastavnica tradicije, a nalazimo i reminiscencije na Kanižlića u nekih mlađih pisaca (str. 406.). Milovan Tatarin navodi Gajeva nastojanja za književnopovijesnom edukacijom svojih suvremenika, objavljivanjem navoda iz opusa starih pisaca, čitatelje je upućivao u književnu baštinu, ali ih je i 'vježbao' u *štokavštini* i *privikavao na nju* (str. 408.) pa je zanimljivo primijetiti kako je Kanižlić dvaput u *Danici ilirskoj* spomenut uz jezikoslovne probleme (*Jezikoslovlje ilirsko-Dalmatinsko*, VII/11, 1841. i Šulek, B. *Zašto pišemo à*, XII/27, 1846.). Vrijedno je zapažanje Milovana

Tatarina o razmjerno velikom broju ponovnih izdanja Kanižličevih molitvenika (*Primogući i srdce nadvladajući uzroci* 1864. izlaze kao *Važni uzroci*; *Mala i svakomu potribna bogoslovica* pretiskana je 1818. u Budimu, a *Bogoljubnost molitvena* je u 19. stoljeću izašla pet puta) kao i podatak o preuzimanju Kanižličevih pjesama u molitvenike drugih (npr. u Knezovićevu *Putu nebeskom* iz 1818. čak 12; u *Ključu raja nebeskoga* Antuna Nagyja iz 1818. njih 16; Marijan Jaić u *Vincu bogoljubnih pisama*, 1827. i izrijeком navodi kako se služio Kanižličevim molitvenicima i katekizmom). O Kanižličevu se životu u 19. stoljeću pojavljuju i prvi tekstovi koji predstavljaju solidne temelje za daljnja proučavanja (A. Rumpler, J. Forko, M. Pavić, I. Scherzer), a vidljivo je da već tada autori ukazuju na važnost studija Kanižličeva pjesništva pa je transkripcija deset pjesama iz *Bogoljubnosti molitvene* (dvije *Pisme s. Tome od Akvina*; *Pisma s. Križa, Zdrava morska zvizdo*; *Pláč Blažene Divice Marije*; *Pisma od s. Ivana Nepomucena*; *Molitva scetomu Dismi*; *Pisma od svetoga Antuna*; *Pisma koja se govori na misi za mrtva*; *Pisma običajna za duše mrtvih*) i jedne iz *Male i svakomu potribne bogoslovice* (*Uzdisanje duše pokore k Isusu*) primjerena 'sjećanju' na Antuna Kanižlića.

Dodatan napor u priređivanju teksto-va iziskuje činjenica da se rukopisi i primjerci prvotisaka nalaze u arhivima, muzejima ili rukopisnim zbirkama knjižnica. Navedimo kako je *Pláč Blažene Divice Marije* Šimuna Mecića priređen prema izdanju *Cvitka pokornih aliti knjižice sedam pismi pokornih* (Budim, 1726., str. 328-347) koja se čuva u knjižnici Szèchenyi u Budimpešti; *Muka Gospodina našega*

Isukrsta i plač Dvice Marije, majke njegove (Osijek, 1776) Ivana Velikanovića priređena je prema primjerku iz Zavičajne zbirke *Essekiana* u Muzeju Slavonije u Osijeku; *Muka Gospodina našega Isukrsta Đure Sertića* priređena je prema drugom izdanju *Jezgre nauka krstjanskoga* (Osijek, 1807) koji je pohranjen u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu; *Život svete Olive, kćeri Julijana cesara* (Pešta, 1761) Antuna Josipa Knezovića priređen je prema primjerku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu; *Život i pokora svete Marije Egipkinje* Nikole Marčija prema dubrovačkom izdanju iz 1791. godine koje se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i HAZU u Zagrebu; iz rukopisa je priređen *Život svete Marije od Egitta, upisan od Sofronija, biskupa od Jeruzalema, i pripovijedan od Pavla Đakona* i to transkribiran prema *Rukopisu br. 1207* koji se čuva u Arhivu Male braće u Dubrovniku; *Josip poznat od svoje braće* (Osijek, 1791) jedini cjeloviti prijevod Aleksandra Tomikovića Metastasijeva djela *Giuseppe riconosciuto* priređen je prema primjerku iz knjižnice HAZU u Zagrebu. Uz manje izvadke iz rukopisnoga *Dijarija* Antuna Josipa Turkovića (1798) priređene su i dvije pjesme istoga autora, na hrvatskome jeziku *Pridavač knjigi od života s. Eustahije* (1798) prema primjerku iz Gradske knjižnice u Zagrebu te na latinskome jeziku *Appendix ad opus, continens vitam S. Eustachii martyris* (1798) prema primjerku koji se čuva u knjižnici HAZU u Zagrebu; te naposljetku deset pjesama iz molitvenika Antuna Ka-

nižlića *Bogoljubnost molitvena* (Trnava, 1766) i jedna iz *Male i svakomu potrebne bogoslovice* (Trnava, 1773) prema primjercima iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Svi navedeni tekstovi su transkribirani u suvremenu latiničku grafiju s time da se načela transkripcije ne navode za cjelinu objavljenih tekstova, već zasebno za tekstove o svetoj Olivii, za epilij i za proznu legendu o svetoj Mariji Egipćanki te za tekst o Josipu i njegovoj braći. *Rječnik manje poznatih riječi te Indeks osobnih imena, zemljopisnih naziva i pojmova* izrađen je za epilij Nikole Marčija o svetoj Mariji Egipćanki, ujedno predložak koji nije djelo nastojanja nekoga slavonskoga već dubrovačkoga pisca. Transkripcija je važan preduvjet za razumijevanje ovakvih tekstova pa ih je autor tim postupkom učinio dostupnim i čitateljstvu bez usko stručnoga filološkoga predznanja.

Knjiga *Ljubavi nebeske, ljubavi zemaljske* ne pretendira otkriti već iznova se vratiti djelima hrvatske književnosti koja su svojom 'nebeskom' metaforikom njegovala i krijepila pučku pobožnost te svojom praktičnom funkcijom zadovoljavala jedan vid literarne konzumacije. No, znatno su dalekosežnije posljedice upravo u činu skidanja arhivske prašine s rukopisnih i prvootisnutih primjeraka, koji možda na ovaj način započnu živjeti i svoj 'zemaljski' život.

Saša Lajšić